

A kávéházi kultusz a 19. és 20. század **fordulóján Budapesten**

Mottó: "A kávéházban fény volt és meleg, s ha környezetünk gyertyavilágos sötétségéből oda beléptünk, akkor úgy éreztük, hogy mégsem vagyunk annyira elhagyatottak. Ott voltak barátaink és ott volt minden menedékünk."
/Füst Milán/

Készítette: **László Zsófia**

III. évfolyam

Szociológia szak

2003. január 22.

Ez a dolgozat kávéházakról fog szólni. Olyan kávéházakról, amelyekre ma már nemigen bukkanunk. Nem azért, mert Budapest már nem a „kávéházak városa”, hiszen napjainkban is egyre inkább szaporodnak ezek a közkedvelt intézmények. De kétlem, hogy manapság, amikor belépünk egy ’caféba’ vagy ’pubba’, megtaláljuk azt a hol édes, hol keserű hangulatot, melyet megtaláltak azok, akik végigélték a Monarchia ’boldog békeidejét’, és a kávéházak „kultuszát”.

Hogyan élnek ma a köztudatban ezek a Monarchia-kori kávéházak? Azt hiszem sokunk előtt a kulturális és társasági élet központjaként jelennek meg, eszünkbe ötlenek az irodalmi kávéházak, melyekről olyan sokat hallottunk, hiszen egy-egy költőnk, írónk életéhez szorosan hozzátartoztak. Ez a funkció természetesen csöppet sem elhanyagolandó, ám ebben a munkában szeretnék kicsit „mélyebbre ásni”, megvizsgálni a „kávéházak fénykorában” a népszerűségük okát, és azokat a funkciókat, melyekről már talán sok esetben meg is feledkeztünk.

De elsőként nézzük, milyenek is voltak ezek a kávéházak, hogy magunk elé tudjuk képzelni, rövid „időutazásunk” során.

A kávéházak elszaporodása a 19. század második felére tehető. Tény, hogy ezek nélkülözhetetlen színterei lettek a társadalmi életnek. Különböző, szűkebb és tágabb baráti és asztaltársaságok, szakmai csoportok találkozóhelyévé váltak, ahol meg lehetett vitatni a politikai és kulturális élet eseményeit, tehát szinte „népakadémia és könyvtár” (Szini 1917), hiszen az ide betérők (orvostól a tanáron keresztül az íróig) pihenés közben rengeteg folyóirat, újság és lexikon áttanulmányozásával üthették el az időt.

A fényűző kávéházak képe nem minden esetben jelenik meg előttünk okkal, hiszen az 1860-as és 1870-es évek kávéházai még nem rendelkeztek elegáns enteriőrökkel, hiszen az igen nagymértékű használat miatt, elsősorban a praktikumot tartották szem előtt berendezésük-kor.(pl.: Kávéforrás, Váci utcai Magyar Korona) E kávéházakat három állandó alkotóelemmel

lehetne jellemezni: Thonet székek, kárpitozott plüss, vagy bőr pamlagok, és megfelelő világítás az olvasás miatt. A nagy kirakatméretű üvegablakok, és a márvány asztalok is hozzátartoztak a praktikus berendezéshez. A fényűzően berendezett kávéházak csak az 1880-as évektől jöttek divatba. (pl.: A Centrál, Seeman, Balaton, Múzeum, Spolarich, New York kávéházak a historizáló eklektika jegyében épültek. Jellemző volt rájuk, hogy a nagypolgári neobarokk stílusát, vagy az italizáló neoreneszánszt keverték a „Makart-stílussal”.)

A „tudós asztal” a pesti Centrál Kávéházban.
1910 körül

Legszemléletesebben a fényűző palotatermekre emlékeztető termekkel, a túlszűfolt, aranyra festett gipszstukkókkal, nagy rézcsillárokkal, műmárvány oszlopokkal, pillérekkel és falakkal, súlyos, vörös, barna vagy zöld bársonyfűggönyökkel, bőr, vagy plüss pamlagokkal, valamint óriási tükrökkel lehet e kávéházakat leírni. Az első ilyen pesti kávéház Az Oktogonon található Abbazia kávéház volt. (Ma a Kereskedelmi Bank high-tech stílusú épülete található a helyén.) A hatalmas ablaksorok szintén megtalálhatóak, de új a biliárd terem kialakítása, valamint a kasszírnö páholyának díszessége, és az igen mutatós szélfogó. Az elegáns kávéházak közötti versengés (az eleganciát illetően) csak az 1890-es évektől volt jellemző. Leghivalkodóbb ekkortájt a Balaton Kávéház volt.

De ha időben kicsit későbbre ugrunk, áthaladva a Millennium időszakát, ahol a nagy készlődés hatással volt eme intézmények felvirágzására is, majd az ezt követő visszaesésen, az 1900-as évek elején első évtizedében tervezett kávéházak elnyerték azt a formát, melyre ma is inkább emlékezünk, és melyet manapság is felfedezhetünk, megmaradt régi kávéházainkkal kapcsolatban. Mivel a kávéházak ún. ’félnyilvános’ helyek voltak, tehát a külvilágtól elzárt, de hatalmas ablakai által mégis azzal egybenyíló terek, így roppant célszerű és impozáns volt az a megoldás, hogy többnyire az épületek sarkára épültek, és a bejáratuk általában a sarkon volt. A kávéházak rendelkeztek biliárd szobával, kártyateremmel, és sok esetben ún. „hölgyteremmel is”.

Biliárdszoba Bécs legismertebb irodalmi kávéházában,
a Café Griensteidlben, 1896 (A pesti kávéházak stílusukban sok esetben a bécsi kávéházak mintájára épültek.)

Itt meg kell említenünk azt, hogy a nők kávéházba járása nem együtt született maguknak, a kávéházaknak a születésével. A 20. század elején lett először elfogadott, hogy a nők, a „hölgyórák” alkalmával ellátogattak a kávéházakba. Természetesen itt is elsősorban a művészvilághoz tartozó nők voltak a „kezdeményező kedvűek”. Ugyanakkor Gyáni Gábor A kávéházba járó polgár című tanulmányából, melyben az 1870-es években, fiatal korukat élő Csorba házaspár naplóját dolgozta fel, az tűnik ki, hogy a hölgyek abban az időben is jártak kávéházba, de kizárólag férjük oldalán, soha nem fordulhatott elő, hogy egy nő egyedül, férfi kíséret nélkül látogasson el egy kávéra. Ám a férfiak minden további nélkül járhattak feleségük nélkül, akár étterembe, akár kávéházba, akár kocsmába, nekik csak a társadalmi hovatartozásuk szabhatott némi határt. Tehát a kérdés még erősen vitatott, de az tény, hogy bármikor is tették be nők először a lábukat a kávéházba, mindenképpen megdöbbenésre adott okot azok körében, akik nem jártak addig pesti kávéházban. Mint ahogy Ágai Adolf írja az Utazás Pestről – Budapestre című művében: „Nők a kávéházban! Ez sem nem keleti, sem nem nyugati, hanem tisztán budapesti szokás.”

Katonák és hölgyek az Erzsébet körúti Astor kávéházban

Vitatható kérdésekből persze nem ez az egyetlen. A kávéházak kínálatát tekintve természetesen nem tudunk megragadni csak a kávénál, hiszen a legtöbb kávéház ebéddel és vacso-

rával is szolgált a vendégeknek. Ugyanakkor a nős férfiak jellemzőbben csak ittak, vagy esetleg uzsonnáztak ezeken a helyeken. Az imént említett, és Gyáni Gábor művében szereplő, Csorba házaspár naplójából az is kiderül, hogy innivalóként is főleg kávét fogyasztottak, esetenként fordult csak elő, hogy egyéb italt. (A Csorba házaspár férfi tagja Csorba Géza, felesége Táncsics Eszter, Táncsics lánya, akik 1873 és 1876 között vezettek naplót mindennapjaikról, melybe felváltva írtak.) Ugyanakkor önmagában az ital vagy ételfogyasztás nem lett volna elég hívogató ahhoz, hogy a kávéházak ilyen nagy népszerűsége tegyenek szert, nagy szerepük volt ebben a sajtótermékeknek, melyekhez a látogatók ott hozzájuthattak. (pl.: a bécsi Café Centrál, 1913-ban 251 folyóiratot járatott.) A barátokkal, ismerősökkel való találkozás, ennél valamivel csekélyebb mértékben szerepel a kávéházba járás okai között. A sűrűbben látogatott kávéházak megválasztása nem elsősorban a lakóhelyhez viszonyított térbeli közelségen múlt, hanem az intézmény szolgáltatásain.

Mégis mi lehetett a kávéház népszerűségének titka? Gyáni Gábor arról ír, hogy az ok, magában a kávéban keresendő. Ámde a kávét nem önmagáért fogyasztották, hisz Nyugat-Európában arisztokratikus és udvari szokásként honosodott meg a kora újkorban. Tehát: „a hangsúly a fogyasztás mikéntjén, a kávéivást övező viselkedés rituáléján, a vele összekapcsolódó magatartás exkluzív kimódoltságán nyugodott.” (Gyáni 1996) Ugyanakkor az ital a racionalizmust szimbolizálta, ugyanis serkenti a gondolkodást, éberré tesz, s a józanság és mértékletesség megfelelt a protestáns etika elveinek.

Ugyanakkor léteztek ennél sokkal inkább társadalmi és szociális okok. Először is a „kávéházi demokrácia” (Gerő) jelensége. Hiszen a kávéházba járás senki számára nem volt tiltott tevékenység, és amennyiben meg tudta fizetni az ezzel járó költségeket, minden további nélkül bárki, bármely osztályhoz és réteghez tartozó, eltölthette szabadidejét egy kávé, vagy egy ital mellett. Igaz, tulajdonképpen, a városi középosztály és polgárság szintje alatt álló társadalmi rétegek többnyire a kocsmát választották társaséletük színterévé, de elviekben és a gyakorlatban sem akadályozta meg senki a kávéházba járásukat.

Ugyanakkor a kortársak között is akadtak olyanok, akik ellenségesen tekintettek a korabeli Budapestre oly jellemző kávéházakra.

„Sehol a világon annyira nem üzik a kávéházak kultuszát, mint Budapesten” – vallotta Gerő Ödön, ki Kóbor Tamás, Szomaházy István és Molnár Ferenc nézetét osztva időről-időre elkeseredett, mivel úgy látta, a kávéházak népszerűsége, a polgárság nyomorúságos szociális helyzetéből adódik. Kétségtelen van ebben igazság, mivel tudjuk, hogy akkoriban csak nagyon szűk réteg rendelkezett megfelelő lakásvizonyokkal. A kevés bútorttal és szobával rendelkezők, nyilvánvalóan jobban érezték magukat az elegáns „díszletet” adó fényűzően berendezett kávéházakban, ahol egy kávé árért megvehették az illúziót, hogy márvánnyal borított palotateremben ülnek, s szabadidejüket kultúraltan tölthették el. Ahol persze tájékozódhattak az újságokból, és társaloghattak ismerőseikkel, asztaltársaságukhoz tartozókkal. Azok, akik megtehették, hogy nagy lakást tartsanak fent, sokkal inkább reprezentációs célokra használták szalonjaikat, mintsem kényelmes és lakajos lakószobáknak. Így ők is a kávéházba vágytak. De a „jobb, mint otthon” magyarázaton kívül, Kóbor Tamás is elismeri, hogy nem találja a megfelelő megokolását annak, miért pont a kávéház az az intézmény, amit már-már „második otthonuknak” (vagy az elsőnek) választottak sokan. Végül így fogalmaz: „csak egy van, amit csak a kávéházban találunk – sehol másutt: a kávéházi levegő.” Ugyanakkor a szociális gondok, és a kávéházba járás közötti kapcsolatról tesz tanúbizonyságot az 1927-es Tolnai Új Világlexikona, melyben 'kávéház' szócikk alatt a következő található: „a kávéház valóságos *otthonpótló* lett, aminek van jó, de van rossz oldala is. Általános tapasztalat, hogy a túlságosan fényes kávéházi élet cifra nyomorúság, mely az otthon rovására megy. Ezzel szemben

kétségtelen, hogy átrendezés alatt lévő társadalmunkban a kávéház olcsón sok, egyébként nehezen elérhető tud nyújtani számosoknak.”

A kávéház mint „szociális szükséglet” feltevését látszik bizonyítani Pásztor Mihály századforduló körüli vizsgálata is, mely számadatak alapján megmutatja, hogy „nincs az a zugutcája a magyar fővárosnak, melynek kávéháza vagy kávémérése ne lenne.”

A kávéházak „ellenségei” (pl.: Molnár Ferenc) úgy gondolták, hogy a kávéházak megölték Pesten a társadalmi életet, a közízlést, a család és a nő tiszteletét, és a „házi szennyes titokban tartásának szép szokását”, az otthon szeretetét, a tanulás vágyát és a művészek elmélyedését is. Mindezek igen súlyos és elkeseredett vádak, melyekre a kortársak sem néztek jó szemmel.

Voltak azonban sokan, akik, bár elismerték a gondokat, azt, hogy a kávéházba járás nem ok, hanem okozat, méghozzá a szegénység okozata, mégis rajongtak a kávéházakért. Bródy Sándor úgy látta, hogy a kávéház egy írónak maga a mennyország, és: „ebben az iromba városban csak ez az egy intézmény tökéletes, bő kárpótlás azért, hogy nincs úgynevezett >>társadalmi életünk<<, pénzünk a luxusra és módunk, hogy kényelmes otthonunk legyen.”

És mivel a kávéházak nem csak a társasági élet színterei lehettek, hanem „*dolgozószobaként*” is működtek, Nagy Lajos például a New York Kávéház törzsvendégeként, sokszor írt magányosan egy sarokban, hiszen otthon anyjával és öccsével élt egy szűkös lakásban.

A törzsvendégek törzsasztallal rendelkeztek, ezekhez pedig általában tartozott egy szokásos asztaltársaság, így sok esetben az ismerősök köre vonzotta az odalátogatókat. Ilyenkor sok mindenről esett szó, a kialakuló viták és kötetlen beszélgetések, a jó, vagy futó ismeretségek kötése mind-mind okai annak, hogy egyesek, mint „a szabad szellem szentélyét” emlegették a kávéházat.

Szini Gyula úgy vélte, a kávéházak „magukhoz ragadták *a római fórum és az athéni agora* szerepét.”

Tehát láthatjuk, hogy a kávéházak korabeli megítélésében is csak abban volt egyetértés, hogy a „kávéház kultusza” a szegényes életkörülményeknek és szociális problémáknak volt köszönhető. Ám az ennek következményeit sötétén látókkal szemben rengetegen voltak azok, akik mégis rajongással övezték, szerették a kávéházak intézményét. De azt hiszem, hogy azzal mindenkinek egyet kellett értenie, hogy a „kávéházak kultuszát” talán soha senkinek nem sikerült megfejteni. És ha az igazi titkokra a kortársak sem jöttek rá, akkor mi is csak „találgatni” tudunk, és egy kicsit sajnálni, hogy mi magunk nem lehattunk soha estéről-estére tagjai egy elegáns pesti kávéház irodalmi asztaltársaságának.

Felhasznált irodalom:

- *Gyáni Gábor*: A kávéházba járó polgár (in: Gyáni Gábor: Az utca és a szalon – Társadalmi térhasználat Budapesten 1870-1940, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.)
- *Sármány Ilona – Juhász Gyula*: Amit a századforduló kávéházainak berendezéseiről tudunk (in: Budapesti Negyed, 12-13 (1996/2-3))
- *Varga Éva*: Hölgyközönség a pesti kávéházakban (in: Budapesti Negyed 12-13. sz. 69.1.)
- *Sánta Gábor*: „Vigasztal, ápol és eltakar” (in: Budapesti Negyed 12-13 (1996/2-3))
- *Szini Gyula*: Irodalmi kávéházak (in: Nyugat, 1917. 1. szám)